

**Prof. dr hab. Stanisław Kurnatowski –
promotor interdyscyplinarności badań naukowych**

Stanisław Kurnatowski urodził się 5.08.1929 r. w Lututowie w powiecie wieluńskim, jako młodszy syn Wojciecha /dra med./ i Marii z Taczanowskich. Jest on potomkiem starego rodu wielkopolskiego o żywych tradycjach patriotycznych, poświadczonych udziałem jego bezpośrednich przodków w powstaniach narodowych. Zainteresowanie historią przejął od dziadka, Stanisława Kurnatowskiego, którego był imiennikiem. W 1940 r. rodzina została wysiedlona do Wilkowa w powiecie puławskim, a w 1944 r. przeniosła się do Radomska, gdzie ojciec mógł wykorzystać swój wyuczony zawód lekarza. Podczas wojny Stanisław uczył się na kompletach, dochodząc do III klasy gimnazjalnej. W 1944 r. pełnił też służbę łącznika AK, przenosząc między placówkami terenowymi a oddziałami leśnymi /w jednym z nich był jego starszy brat, Antoni/ meldunki i drobne przesyłki.

Po zakończeniu wojny, w 1945 r. rodzina musiała opuścić odebrany im Lututów i rodzinne strony i osiadła w Poznaniu, gdzie jego ojciec zarabiał na życie jako lekarz Ubezpieczalni. Stanisław został przyjęty do IV klasy Gimnazjum Marii Magdaleny, gdzie w 1948 r., po ukończeniu liceum matematyczno-fizycznego, zdał maturę. W tymże roku rozpoczął studia archeologiczno-prehistoryczne w Uniwersytecie Poznańskim pod kierunkiem prof. Józefa Kostrzewskiego, a ukończył je w 1952 r. pod kierunkiem prof. Witolda Hensla, uzyskując stopień magistra na podstawie pracy pt. "III okres epoki brązu w Wielkopolsce", opublikowanej w 17 t. "Przeglądu Archeologicznego" (1966, s. 122-201), pt. „Materiały do środkowego okresu epoki brązowej w Wielkopolsce”.

Jak to często bywało w tamtych latach, już na drugim roku studiów, w 1949 r., podjął pracę w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, gdzie pracował do końca 1958 r. uzyskując kolejne stanowiska: mł. asystenta, asystenta i adiunkta, a w latach 1950-1951 był również dodatkowo zatrudniony w Kierownictwie Badań nad Początkami Państwa Polskiego - Ekspedycji Wykopaliskowej w Gieczu. Od początku 1959 r. przechodzi do Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN (obecnego Instytutu Archeologii i Etnologii), do nowoutworzonej placówki - Zakładu Historii Kultury Materialnej Wielkopolski i woj. zielonogórskiego, w której pełnił m.in. obowiązki zastępcy kierownika. Po rozwiązaniu tej placówki przeszedł 1971 r. do Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN i z tą instytucją naukową związał się już na stałe, aż do przejścia na emeryturę w 1999 r., uzyskując tu kolejne stopnie naukowe i odpowiadające im stanowiska.

Od pierwszych lat studiów Stanisław Kurnatowski brał czynny udział w wykopaliskach różnego typu stanowisk pradziejowych i wczesnośredniowiecznych: cmentarzysk z okresu wpływów rzymskich w Młodzikowie pow. Środa i Wymysłowie pow.

Gostyń; cmentarzyska i osady kultury pomorskiej w Sokołowicach pow. Kościan; cmentarzyska kultury łużyckiej, cmentarzyska kultury pomorskiej, osady kultury łużyckiej oraz osady późnolateńskiej i wczesnośredniowiecznej w Chłapowie pow. Środa; grodzisk wczesnośredniowiecznych w Gieczu pow. Środa i w Poznaniu na Ostrowie Tumskim. Prowadził też badania ratownicze na obozowisku neolitycznym kultury amfor kulistych i na osadzie późnośredniowiecznej w Mosinie pod Poznaniem oraz na obozowisku mezolitycznym w Poznaniu-Starołęce, a w 1953 r. przebadał wraz z mgr Mieczysławą Piaszykową kurhan kultury unietyckiej z I okresu epoki brązu w Łękach Małych pow. Kościan. W latach 1954-1961 kierował bardzo intensywnymi pracami wykopaliskowymi w Międzyrzeczu Wlkp., badając nawarstwienia wczesno- i późnośredniowieczne. Wcześniej także, bo już w trakcie studiów, podjął prace analityczne dotyczące różnych materiałów archeologicznych, publikując artykuły na ten temat. Pierwszy jego drukowany artykuł nt. dwu skarbów z wczesnego okresu brązu ukazał się w t. 8 (1948-49) "Przeglądu Archeologicznego".

W ten sposób już od zarania swej działalności zawodowej zetknął się z różnymi działami organizacyjnymi i merytorycznymi archeologii. Cechująca go dążność do umieszczania badanych fragmentów dziejów czy kultury w szerszym kontekście i skłonność do refleksji teoretycznej sprawiły, że wcześniej zdał sobie sprawę z jednej strony z niedostatków dotychczasowej praktyki badawczej archeologii, jak i z otwierających się, zwłaszcza po doświadczeniach badań milenialnych, nowych problemów i możliwości. M.in. dostrzegł ważną rolę i możliwości poznawcze powierzchniowej penetracji archeologicznej, uprawianej tak chętnie przez prof. J. Kostrzewskiego. I tu od razu dał się poznać jako inspirator i organizator szerszych przedsięwzięć badawczych., co w dalszej jego drodze naukowej będzie raz po raz znajdować coraz to nowy wyraz. Jako sekretarz Komisji Archeologicznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk zorganizował w 1968 r. w Poznaniu pierwszą ogólnopolską konferencję poświęconą badaniom powierzchniowym. Nie dziwi zatem, że w późniejszych latach brał udział w opracowaniu założeń metodyczno-organizacyjnych ogólnopolskiej akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski i następnie w ocenie ich wyników.

Nawet najbardziej wciągające prace wykopaliskowe i rewelacyjne odkrycia nie sprawiły, by Stanisław Kurnatowski zadowolili się badaniem jakiegoś jednego okresu, czy zagadnienia. Od początku interesowały go bardziej ogólniejsze procesy wyrażające się w przemianach kulturowych kolejnych epok. Dlatego też objął swymi zainteresowaniami szersze pole obserwacji - czasy od epoki brązu po późne średniowiecze. Zdał sobie wcześniej sprawę, iż w badaniach tego rodzaju procesów niezbędna jest współpraca przedstawicieli różnych dyscyplin. Wzorce takich działań w ośrodku poznańskim były już wypracowane w badaniach przed II wojną światową, zwłaszcza w Biskupinie, ale Stanisław Kurnatowski próbował zamienić ich charakter: zamawianie u specjalistów rozmaitych dyscyplin ekspertyz różnych odkrywanych w wykopaliskach materiałów pragnął przemienić w wspólne przedsięwzięcia badawcze. I już podczas badań w Międzyrzeczu w latach 1957-58 zorganizował prace zespołowe humanistyczno-przyrodnicze nad regionem, w których brało udział 30 przedstawicieli różnych dyscyplin, od geomorfologa i gleboznawcy po socjologa i ekonomistę. A w 1959 r. przedstawił na zebraniu Komisji Archeologicznej PTPN oparty na tych doświadczeniach referat pt. „O konieczności prowadzenia zespołowych badań regionalnych w naukach historycznych”. W następnych latach wielokrotnie wracał do tego zagadnienia, prezentując swoje przemyślenia w rozmaitych referatach i publikacjach.

Te doświadczenia stały się dla niego punktem wyjścia i swoistym poligonem dla wypracowania z jednej strony założeń analizy przemian kulturowych, w szczególności zmian relacji między człowiekiem a środowiskiem przyrodniczym, możliwych do odczytania przy pomocy studiów osadniczych, a z drugiej - metodyki postępowania badawczego w archeologii i prahistorii oraz współpracy tych dyscyplin z innymi naukami

historyczno-społecznymi i historyczno-przyrodniczymi. Te sprawy stały się w dużym stopniu leitmotivem wielu jego dalszych poczynąń naukowych i organizacyjno-naukowych.

Uświadomił sobie mianowicie, że najlepszym polem wspólnych studiów przedstawicieli różnych dyscyplin mogą stać się badania osadnicze, które muszą być wynikiem wielu specjalistycznych analiz. Podjął on zatem szersze, porównawcze studia osadnicze Wielkopolski zachodniej i Ziemi Lubuskiej, zmierzające do uchwycenia tam zmian zasiedlenia, zachodzących między XIII w. p.n.e. a XIV w. n.e., korzystając obficie z dostępnych analiz geograficznych, gleboznawczych i przyrodniczych. Na podstawie rozprawy pt. "Przemiany terytoriów osadniczych Ziemi Lubuskiej w okresie wpływów rzymskich i we wczesnym średniowieczu", będącej wynikiem tych studiów, wysoko ocenionej zarówno przez promotora - prof. Witolda Hensla, jak i recenzentów: prof. Wojciecha Kóckę, prof. Gerarda Labudę, i doc. Andrzeja Żakiego, Stanisław Kurnatowski otrzymał w 1965 r. stopień doktora nauk humanistycznych. W tym samym roku zawarł związek małżeński z Zofią Hilczerówną. Współpraca małżonków zaowocowała różnymi wspólnymi przedsięwzięciami naukowymi (zwłaszcza wieloletnie badania wykopaliskowe w Lubiniu), a także różnymi wspólnymi publikacjami, w których znajdowały wyraz ich specyficzne zainteresowania i nieco odmienne podejścia do badanych zjawisk.

Zaobserwowane zjawiska osadnicze Stanisław Kurnatowski wykorzystywał początkowo do odczytania przemian przede wszystkim gospodarki społeczności pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Studia te ujawniły ogromne możliwości tego kierunku badawczego. Uwypuklenie uchwytnych w badaniach archeologicznych i przyrodniczo-historycznych wskaźników zmian w eksploatacji środowiska przez człowieka i wynikających z tego skutków dla środowiska przyrodniczego, oraz wielostronna analiza stref wykorzystywanych osadniczo, pozwoliły w sposób wiarogodny skorygować istniejącą w dotychczasowej literaturze teorię o dominacji w rolnictwie pierwotnym systemu odłogowego z techniką żarową i wykazać, iż musiał to być bardziej wielokierunkowy, słabiej ingerujący w środowisko przyrodnicze system gospodarowania. Badania Stanisława Kurnatowskiego w tej dziedzinie, prezentowane w różnych publikacjach i referowane na krajowych i międzynarodowych konferencjach przyczyniły się niewątpliwie do wypromowania tego tak płodnego w archeologii polskiej kierunku studiów osadniczych. Refleksję teoretyczną na temat studiów osadniczych w naukach humanistycznych i przyrodniczych zawarł w rozprawie habilitacyjnej pt. "Funkcja analizy osadniczej w procesach badawczych nauk geograficznych i historyczno-społecznych (ze szczególnym uwzględnieniem archeologii i prahistorii)", na podstawie której uzyskał w 1979 r. tytuł naukowy doktora habilitowanego.

Przyjęty przez niego sposób postępowania badawczego, polegający na budowie kolejnych modeli i następnie testowaniu ich rozszerzanym polem obserwacji, doprowadził go jednak dość szybko do przekonania, że nie da się uzyskać wiążących wyników bez uwzględnienia procesów społecznych, a zwłaszcza szacunków ilościowych analizowanych układów. To ostatnie z kolei spowodowało wprowadzenie do rozważań problematyki demograficznej. Zajęcie się problematyką demograficzną początkowo społeczności wczesnośredniowiecznych, a następnie także pradziejowych, zmusiło Stanisława Kurnatowskiego do wypracowania metod umożliwiających wiarogodne oszacowanie gęstości zaludnienia w poszczególnych okresach. Nawiązał bliższą współpracę zarówno z antropologami, jak i z demografami, co zaowocowało zorganizowaniem przez niego w 1973 r. Sekcji Paleodemografii Komitetu Nauk Demograficznych PAN, w pracach którego brał aktywny udział, co stało się okazją do szerszego zapoznania się z aspektami badań ludnościowych prezentowanymi przez przedstawicieli nauk biologicznych, historycznych i społecznych. W 1977 r. zorganizował bardzo owocne naukowo polsko-radzieckie sympozjum paleodemograficznego, pt. "Przemiany ludnościowe i kulturowe I

tysiąclecia p.n.e. na ziemiach między Odrą a Dnieprem", którego materiały ukazały się drukiem pod jego współredakcją w 1982 r. W 1992 r. opublikowano natomiast z jego udziałem pracę zbiorową charakteryzującą „Zaludnienie ziem polskich między XIII w. p.n.e. a IV w. n.e. -- materiały źródłowe, próba oceny”, będącą swoistym podsumowaniem osiągnięć w tym obszarze badawczym.

Zwrócenie uwagi na ilościowe aspekty procesów osadniczo-kulturowych uświadomiło wyraźnie potrzebę dysponowania odpowiednio sklasyfikowanymi materiałami archeologicznymi. Stanisław Kurnatowski opowiedział się wcześniej z jednej strony za koniecznością odpowiedniej klasyfikacji czynności badawczych archeologa, z wyodrębnieniem prac typowo archeologicznych – źródłoznawczych od dalszych etapów postępowania badawczego, gdy archeolog stawał się prahistorykiem. Aby uporządkować stan badań w polskiej archeologii konieczne było dokonanie swego bilansu. Dlatego też Stanisław Kurnatowski brał czynny udział w rozmaitych spotkaniach prezentujących wyniki badań w ramach poszczególnych epok czy okresów, a także stał się współinicjatorem i uczestnikiem cyklu konferencji mających miejsce w latach 80./90. XX w. systematycznie podsumowujących stan badań nad okresem przedrzymskim i rzymskim, wczesnym oraz późniejszym średniowieczem. Podsumowaniem i rozszerzeniem tych częściowych przeglądów stała się zorganizowana przez niego przy współudziale Michała Kobusiewicza w 1997 r. konferencja pt. "Dorobek polskiej archeologii i prahistorii ostatniego półwiecza", na której dokonano krytycznego bilansu badań prowadzonych w Polsce lub prowadzonych przez badaczy polskich poza jej granicami. Materiały z tej konferencji ukazały się w r. 2000.

W latach 80. XX w., gdy w Polsce zapoczątkowano doniosły w swych skutkach dla Europy przełom polityczny i cywilizacyjny, Stanisław Kurnatowski nie mógł stać na uboczu. W 1981 r. został członkiem Komisji Porozumiewawczej "Solidarności" PAN, działającej wówczas pod przewodnictwem doc. Jerzego Milewskiego i z jej ramienia został oddelegowany do komisji mieszanej, która pod przewodnictwem ówczesnego wiceprezesa PAN prof. Kostrzewskiego opracowywała projekt nowej ustawy o Akademii; pełnił też funkcję koordynatora spraw dotyczących samorządu naukowego placówek badawczych PAN. Spotkania tej Komisji kontynuowano także w stanie wojennym i reaktywowano jej prace w 1989 i 1990 r., zajmując się projektami ustawy o PAN i o KBN.

Sprawy organizacji nauki i życia naukowego zawsze leżały mu na sercu i choć nigdy nie zależało mu na administracyjnych stanowiskach, to w działalność gremiów społecznych włączał się chętnie, nie szczędząc sił i czasu. Członkiem Komisji Archeologicznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk był już od 1957 r., w latach 1967-1969 jej sekretarzem – inicjując różne spotkania naukowe, także ogólnopolskie. W 1984 r. został członkiem zarządu Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a w latach 1990 - 1995 r. pełnił funkcję zastępcy sekretarza generalnego PTPN /do spraw korporacji/. W latach 1998 –2005 był przewodniczącym II Wydziału Historii i Nauk Społecznych PTPN. Od 1972 r. był członkiem Komisji Archeologicznej a także okresowo innych komisji (Sławistycznej i Regionalnej) Oddziału PAN w Poznaniu. O różnych jego inicjatywach, które spotykały się z żywym odzewem środowiska i miały wpływ na formowanie się i rozwój problematyki badawczej prahistorii polskiej była mowa już powyżej. Uczestniczenie w pracach zarządu Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk zwróciło jego uwagę na obecny stan społecznego ruchu naukowego i temu zagadnieniu poświęcił też sporo czasu i refleksji, organizując np. spotkanie przedstawicieli różnych towarzystw naukowych i publikując artykuł pt. „Zadania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w obecnej sytuacji środowiska naukowego. Wstęp do dyskusji” (Problemy Społecznego Ruchu Naukowego" 1996, 3/4, 1997, s. 17-32). Wyraził tam m.in. pogląd, że racją istnienia obecnie ogólnonaukowych towarzystw byłoby inicjowanie i współorganizowanie zespołowych studiów interdyscyplinarnych. Można jeszcze

wspomnieć o jego funkcji skarbnika w Fundacji Brzeskich, założonej przez Olgierda Brzeskiego przy Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk dla wspierania badań nad Słowiańszczyzną i początkami państwa polskiego.

W latach 90. ubiegłego i w początkach bieżącego stulecia, kiedy to w związku z doniosłymi rocznicami ponownie nasiliły się studia nad wczesnym średniowieczem Stanisław Kurnatowski wrócił do niedokończonych badań swej młodości, kierując pracami zespołów grantowych, których zadaniem jest pełna publikacja materiałów wczesno- i późnośredniowiecznych z badań w Międzyrzeczu Wlkp. który jest prawdziwie reperowym stanowiskiem na zachodnich rubieżach Wielkopolski. Brał też udział w rozmaitych spotkaniach i publikacjach skupiających się na problematyce wczesnego średniowiecza, zwłaszcza formowania się państwa polskiego.

Jednak głównym polem jego zainteresowań i działalności naukowej pozostają nadal skomplikowane procesy przemian środowisk kulturowych, także w aspekcie demograficznym na tle zmian środowiska przyrodniczego i tym zagadnieniom poświęcił wiele wystąpień na konferencjach i artykułów, przedstawiając m.in. warunki i możliwości współpracy interdyscyplinarnej. Coraz bardziej rozszerzał pole obserwacji obejmując nieraz odległe zdawałoby się kultury, śledząc zachodzące tam przemiany w szerokich ramach chronologicznych. Ten kierunek studiów doprowadził go do zagadnień nurtujących badaczy współczesności, którą zresztą już dawniej uwzględniał w swych zainteresowaniach (por. jego artykuł w *Życiu Gospodarczym* w 1971 r. pt. „O niedoborach wodnych. Uwagi archeologa”). Opublikował np. artykuł pt. „Kilka uwag o sytuacji ludnościowej Polski i świata w świetle paleodemografii”, (*Wielkopolska Izba Lekarska. Biuletyn Informacyjny* nr 43, 1997, nr 44, 1997), oraz „Eksplzja demograficzna? Kilka uwag o sytuacji ludnościowej Polski i świata w świetle paleodemografii” (*Gazeta Lekarska*", 4, 1998).

Dorobek publikacji Stanisława Kurnatowskiego nie jest może ilościowo zbyt imponujący, jednak ponad ¼ jego publikacji dotyczy tak istotnych zagadnień, jak metodyka badań archeologicznych i prahistorycznych, od metodyki badań powierzchniowych i wykopaliskowych poczynając, a na wspomnianych wyżej szerokich projektach wielodyscyplinarnych badań zespołowych kończąc. Nieraz przy publikacjach tego typu korzystał z współpracy innych badaczy. To uporczywe zdawałoby się prezentowanie na różnych łamach i w różnych gremiach idei konieczności badań tego typu w prawidłowym cyklu postępowania badawczego niewątpliwie przyczyniło się do jej upowszechnienia. A w jego najbliższych planach mieści się kontynuacja zapoczątkowanych już szerokich studiów porównawczych uwzględniających stadia rozwojowe cykli kulturowych w różnych częściach świata na tle przemian środowiska naturalnego.

*Daniel Makowiecki, Zofia Kurnatowska,
Janusz Piontek, Mirosław Makohonienko, Renata Ablamowicz*

*z I tomu: Środowisko – Człowiek - Cywilizacja
pt. „Studia interdyscyplinarne nad środowiskiem i kulturą w Polsce”
Poznań, 2007*